

EUSKERA'REN IZTEGIA, NOLA LITZAKEN

I

Jaunak! Agur t'ardi.

Aurretik jarri ditzagun ainbat egokien oiñarri batzuek. Oiñarri bat auxe bedi: «Ez zayo iñola ere ertsi bear Euskerari garbizaleen aterik.» Aurre esakun onek ez dakar gure arteko jarduketa garratzik. Bere esangura bayezkoa da bakarrik.

Euskeragintza ez da bukatu, ez da burutua izan. Gramatikaz Euskera egiña da. Baña gogaiz eta kontzeptuz eta jakinbidez eta kulturaz lan sail aundia eginbearrean gera. Giza bizitza eguneroko aldaketaz iraulka doa-ta. Euskerak gogai berriz eta itz berriz azten eta azten jardunen du. Ortan, ba, garbizaleen bidea ertsi, ta erdel itzez gure izkuntza gañezka betetzea, kaltegarri leritzake. Euskera ez litzake izanen Euskera, beste zerbait baizik. Izkuntza baita itzetan ere jarri bear da, itza gogayen ikurra da-eta. *Kontrabentania* esatea ta *aurreleyoa* esatea ez da berdin, lehengo itza ez bai-ta gogayaren euskal itza, ta bai bigarrena edo *aurreleyoa*. *Betanillia* esatea ta *leyatilla* esatea ez da, berebat, izkuntza berbera, bata erdal patua ta bestea Euskera bai-dira.

Beraz, Euskera bere errayetatik, aal dan neurrian (ta neurri bete betean, noski) lantzen eta ugaltzen sayatu bear giñake. Sayaketa ori ekiñalean burutu bear litzake.

Bestalde, itz garbiz bapatean Euskera astunduko ba'litz, orrenbeste erriarendako kaltegarri izanen litzake. Beraz, beste oiñarri bat ere jarri bearrean gera: «Erdel itzak ere aukeratu bear dira. Batez ere, euskal itz egokirik asmatuta ez dugun bitartean, eta erria orrenbeste ulertzeko atzeratuta arkitzen dan bitartean.»

Aurre esakun orrek, zeazki aztertuta, onenbesteko esangura azalduko luke: erdel itzak berez aldirako jasoko lirakela; erdel itzak aldikotzat jaso bearko lirakela. Orixe, baña, ez litzake zearo egi izango, iritzia itzez itz artuko ba'litz. Orregatik, onela samurtuko litzake eretxi au: «Berez atzerri itzak, beroyek edozein izkuntzetatik gure Iztegira erakarrita, gure artean bizi diranak, aldirako izanen lirake oiñarriz, asmoz eta

gogoz.» Ariketaz, baña, edo praktikaz orrenbesteko oiñarri ta gogoa ezi-
ñeko da, ta utsune ori edonola beste izkuntzen bidez beteko litzake. Adbz.
«comunismo, socialismo, liberalismo» ta abar erderaetatik jasota. Ba-
ñan, azkenik, gogai oneitan ere, euskel itz egokiren bat sortuko ba'litz,
Iztegian berau ere jartzea ondo legoke, bigarren maillan, bederik.

II

Talde bitan banatu gaitzke euskaltzaleok: 1) jakitun talde, ta
2) errikoi taldean.

Jakitun taldeak Euskeragintza ontan garbizale bidetik lan eginen
luke. Euskal itzez izkuntza ugaltzen, edertzen, garbitzen ariko litzake
esandako taldea. Bañan emen euskal itza zer dan galdetuko luke nor-
baitek. Gai ontaz jarduketak izan dira. Alere, ondo datorke beste izke-
taldi bat.

Emen eta orain euskal itza da erdel itza ez dana, edota arrotzetiko
izkuntzak ez emandako itza. Adbz. *urrutizkiña* euskal itza da, ta *tele-
fonua* ez da.

Norbaitzuek esaten dute: «Euskal itza aintzat artzeko, ez zayo be-
giratu bear bere etimolojiari, bere itz sorkunari.»

Bañan orren orde, obeto jarriko litzake beste oiñarri au: «Euskal
itza aintzat artzeko, geyenen bere itz sorkunari, bere etimon'i begiratu
bear zayo. Itzaren sorkuna Euskera ba'litz, euskal itza izanen litzake.»

Norbaitzuek diño: «Euskal itza aintzat artzeko, bere etimologia ba-
karrik ez da auzibidetzat artu bear.»

Bañan orren orde, obeto jarriko litzake beste oiñarri au: «Euskal
itza aintzat artzeko, berez eta Euskera lege itzaren sorkunari begiratu
bear zayo. Bañan aldiz, alabearrez eta ezin bestelakoan; Euskerak in-
darrrik ez dun bitartean, bera aul bizi dan bitartean, ondorengo gaiztoz
ito agiñian arkitzen dan bitartean, Euskerak arrotz itzak ere erabilliko
ditu. Itz oriek nolabait euskel itzak dira, baña beste euskal itz jatorrak
ba'genitu, lehengo oriek kendu ere kenduko genituke.»

Ariketan edo praktikan ba liteke gorago aitatu izan diran oiñarri
biyek elkar aurkako-esakunak ez izatea, mutur joka ez aritzea. Bañan
ekiteko puntua ez da berdin biyetan, galde erantzunak ez dute argi ber-
diña, asmabide bata bestea baño jatorrago litzake-eta.

Batzuek diño: «Euskal itza etimolojiz edo sorkunez ez ezen, baita
bere erabilkuntzaz ere aintzat artu bear da.» Beraz, itza eguneroko eus-

kal iztegian aspalditik ontzat artu izan dalako, erriaren eguneroko izketan bizi dalako, zerbaiten esangura zeatza dulako, elkar aditzeko onurakorra dalako, etimolojiz euskal itza ez izan arren, bere erabilkuntzaren indarrez aintzat artu bear da.

Aburu ori ez da errondotik beera bota bear, alegia. Erriak arrotz itza ba derabilen bitartean, eta beste oberik ez dun bitartean, ez zayo berari aotik erauzi bear. Jakitunek beuren artean, elertibidez edo literaturaz, bestelango euskal itz jatorrak erabilli dezaketen arren, erriari bere itza emango zayo.

Alere, baña, gogoratu bearrean gera, noiz eta nola sartu izan diran itz oriek Euskeraren alorrean. Euskaldunek beure jakitez edo konszientziarik gutxi edo ezer ez zutenean, sartu izan ba'ziran; Euskera egoera negargarrian, gaur dagon bezela, bazterrera bultzaka eroanda, arki danean, itzak alabearrez artu izan ba'dira, gure euskaltzaletasunak, zertan ari geran obeto dakigulako, bera edertzen sayatuko gera. Euskera ederra Euskera garbiari deretxioe erritar batzuek.

Orrenbesteko iritzia denak ez dute ontzat artuko. Denak ez, egiz, bañan ausaz geyentsuek bai artuko dute. Orain, batzuek ez dute ontzat artuko iritzi ori, baña geroko egunen batean, biar ba'da, euskaldunen egoera aldatzen danean, erantzun galdera oni: batzu oriek geyago ala gutxiago izanen dira?

Orrezkeroz, gure joera ta yomuga, gure eguneroko irritsa berez eta ekitez Euskera garbitzeko ta edertzeko izan bear da, orain oraiñetan orrenbesteko ideal ori eziña ta eskuragaitza izan arren.

Laburki esanda: Lehenik, garbizaletasuna ta Euskera ederraren zaletasuna ontzat artu bear dira. Ez dira ukatu ta ezetsi bear. Euskera garbia ta ederra izan bear litzake danen betiko yomuga, ekintza, ardura. Euskera'ren osokuntza ori, osokunde ori, batez ere, jakitunek bere bizkar jaso bear lukete. Orren erantzubearra gure gogo barrenean eta ezagueran ajola biziz iduki bear genuke. Bigarren, erdelitzak ere, orratio, erabilli bear lirake, erriak orrela Euskeraz egiten dulako, Euskera bere ondamentitik ateratzeko eta berari eusteko. Ori, herriz, ariketaz eta eginbidez. Bañan asmoz, iritiz, gogoz, ez giñake ortan geratu bear, ez genuke ori naikotzat artu bear. Irugarren, teknika ta Kultur itzak beste errietan erabiltzen diran neurrian, gerkeratik jasota ta abar, ez litzake zer esanik Euskeraz ere erabilli bear genitukela. Bañan euskal itzak ere jatorki asmatuko ba'lira, oriek ere Iztegiak batera ekarri bear lituke. Adb. *urrutizkin, urrutikuskin...* (Doitxeraz *telephon* esan arren *urrutikuskiñ'* ari ta beronen senide diran itzei, *fernsehapparatur, fernsehturm* ta abar dere-

txioe). Gertakun edo kasu bakoitzean astiro aukeratu ta jarri bearko genuke itz egokia. Zera, «telescopio» esateko, ausaz ondo litzake *urru-tiazterkin*, *izarrazterkin*, *ortzeazterkin* aukeratzea, *skopeco* ta *visión* esan-gura berdiñeko ez dira-ta. Izkada edo itzen luzeeraz beerago ariko gera pitin bat, geyagorik bear ez dalako.

I I I

Euskaltzaindiak jarrai lezaken bide bat: Itzak aukeratzeko Euskaltzaindiak orri bat aldizka atera dezake (edota lezake). Orri ortan itz asma berri zenbait jarriko lituke. Baita ere galdetuko luke onelako ta alako gogai edo konzeptu, ta onelako ta alako erdel itza, nola asmatuko liraken Euskeraz. Orri ori Euskeraren arduraz lanean ari diranei bialduko lieke, idazle, izlari, Euskeragintzaren ajoladun diranei. Bakoitzak orri bertan agertuko luke bere aukera ta... geyenen iritzia ontzat artu. Batzuetan bi itz (edota iru) ere autetsiko lituke Euskaltzaindiak, eta beroyek Iztegian errezkadan jarri. Ortarako Euskaltzaindiak laguntalde berezi bat izentatu dezake, ta talde orrek baetuko lituke itzak eta auteskunak.

Euskera, ba, gerauneik nai dugun bezela izanen da. Itzak gizonak berak aukeratzan ditu gogayen ikur edo señaletzat. Lantze ori berez etorri daiteke, erriak gizaldiz gizaldi ustegabe onartuta. Baña baita orixe ere egin daiteke, alegia, gizonak batzarrean jezarri ta galdekizunak egiñik, denak gogo batez edota gogo geyenez itz auxe ta beste ori ta beste axe onarturik.

I V

Euskeraz bildur gera ta atzeratu egiten gera itz luzexeren bat jartzen dugunean. Olako sorginkeri naiko ba dugu gure artean, fobia ta irudikeri ta tabu antzeko fetitxe aunitz artean naaspillatzen gerala. Doixtarrek, ordia, ez dute olakorik ta euskaldunok baño askoz geyago ta itz luzeagoak jarri arren, ez dute susmo txarrik ortan. Itz batzuek ogetakada izkiak izaten ditute, ta ogetamarrekoak sarritan azaltzen dira. Azalbidez entzun onenbesteko mordollokeriak: *bezirkspolizeibeamter*, *bevollmächtigungsvertrag*, *bergwerkswissenschaft*, *blutschnelligkeitsmesser*, *brustbeinobararmmuskel*, *brustbeinschildknorpermuskel*, *brustbeinzungenbeinmus-*

kel. Ondo aal da au ala txarto? Gaur euskaldunok ez gera gai orrenbes-teko lasaitasunez euskal itzak sortzeko ta elkar lotzeko. Jakiña, batzuek olako itz luzeen ordez nayago lukete erderakada bat botatzea, orain gure belarrietatik obeto iresiko litzakelako. Baña zer dan Euskera galdeka ari gera, ta nola gauzak euskeraz esan bear diran. Euskerak ere bere itz errezkadak ba ditu, ta doitxerak bezain eskubidez jo dezake bide bertatik. Ondo leritzake, doitxerak bezela, Iztegian onela jartzea itzak eta bere itsaskunak: Kanonen: *-fest* (esangura), *-mätzig...* *-feuer...* *-fieber...* *-herd...* *-kugel...*

Euskeraz, baña, itza luzeegi eritzi ezkerok, zatitan jarri daiteke. *Аудз. узтаиаундиемадantzариак* onela jarri: *uztaiiundi emadantzariak*. Baita onela ere: *uztai aundi ema dantzariak*. Ikasteko politago, ta irakurtzeko samurrago izango litzake.

Gure egunetan ere itz herri sortak asmatu izan ditute doitxeraz. Heidegger'ek bere gogayak azaltzeko iztegi berria sortu du. Leenagotik ba zan, adbz., *geworfen* aditza. Heidegger'ek aditz orri atzizki bat jarri dio ta sustantibo biurtu du. Onela: *geworfenheit*, «gizakiak dun jaurtia izatea, jaurtitasuna, eskutik jareginda izatea». Leen ba-zan, baitipat, *zeit*, aldia», ba-zan *zeitlich*, «aldikoa». Heidegger'ek eratziki dio atzizki au *keit* eta *zeitlichkeit* sustantibo egin du, «aldikotasuna»

Ontan, Euskerak ere bidea zabal zabalik izan bear du, bere aal izatea ta egimena (potencia activa) azi ta eltzeko, bere errayetan dadukan itz elkartzete aberastasuna azaltzeko ta iraultzeko.

Euskal itzak elkartzeko, ba, ta gogayak itz errezkadaz azaltzeko, jo dezakegu gerkerara, doitxerara, ingelerara... Izkuntz orien arioz edo analogiz gure Kulturbidea ez litzake ain eskuragaitza izango. Doitxerak itz aunitz *gegen* aurrikiz osotzen ditu. Euskeraz askotan *aurre*, *aiztin* aurrikiz, arrotz izkuntz orien gogaibideari jarraiturik, euskal itz jatorrak izanen ditugu. Baita aditzen esangura berezia berebateko bidez adierazi dezakegu: aurretik esan, atzetik jarraitu, albotik igazi, sayetsetik igaro...

V

Itzetan gogoratu bear litzake Euskeraren berezko bokal eta konsonante arteko uztardura, lotuera. Lotuera edo elkartzete biguña da izki orien artean, bokal bakoitzari bere konsonante bata lotu ta elkartu bear zayo-ta. «Armonía vocálica» deritzayon oguzkera legun ori ere aintzat artu bearko litzake, bokal eta konsonanteak banan lotzeko ez ezik, baita bokal berayek ere beti berdin eta soñubateko izan ez daitezzen. Aukeran

jarri bear lirake bokal oriek ere bere errezkadan, orrela oguzkera atse-
gingarriago izan dediñ. Euskerak *a* bokal aunitz bai ditu. Batzuek alda-
tuz, forma ariñagoak aukeratuz, bokal etorrera ñabarra areago autatuz,
euskal itzak datoretasun aundiago izango luke. Adbz., *asarratu* esan
bearrean *asarretu* edota *aserretu* esan daiteke; *aztarrena* esan bearrean
azterrena aukeratu daiteke; *elkar* obeto; ta ola beste itz askoetan,
beroyek ñabartzearren. Luter'ek, oi diñoenez, sajon kutsua ekarri omen
zion doitxerari. Berak jarri omen zitun doitxelitzak *e* bokalerantz etzi-
ñak. Ortik jayoko ote ziran, *ba*, *leben*, *lieben*, *loben* eta beste orien
bukaeraren antzeko asko?

VI

Orain, berriz, itz aunitzen esangura mugatzeko edo fijatzeko saya-
keta bat jarriko da emen. Batzuetan, *ba*, euskelgietan itzak ez dira bere-
bateko esanguraz aditzen. Ori beste zeregin bat dugu ta Euskaltzaindiak
bere ardura artu bearko luke mugatze ori. Orra or doazi itz batzuek,
beroyen esangura mugatzeko asmoz.

Erdetsi «alcanzar»;

jadetsi «alcanzar»;

iritxi «llegar a»;

ezarri, *egotzi* «poner echado, depositar, colocar tumbado»;

jezarri «sentarse»;

jarri «poner algo ahí, aquí, de cualquier forma»;

bear «tener que hacer de algún modo»;

auzu izan, *zillegi izan* «tener permiso, ser lícito (dürfen)»;

alabear, *ezinbestez*, *alabearrez izan* «tener que hacer necesariamente
con necesidad física o moral (müssen)»;

bearkuna izan «obligación moral (sollen)»;

ertsi «cerrar»; *ideki* «abrir»; *itxi*, *utzi* «dejar».

Doitxeraz «ciencia» esateko *wissenschaft* jartzen dute atzizki. Eus-
keraz *jakintza*? *Jainkojakintza* «teología». Baita erabiltzen dute *lehre*.
Euskeraz *irakaste*? Japondarrak *do* jartzen omen dute «jakinbide» esate-
ko. Euskeraz *bide*? *Kulturabide*, *Euskerabide*, *Ikasbide*, *gizartebide*...?

Izatasun «existencia (abstracta, cualidad, existencial?)»; *izate* «acto
de existir»; *izaki* «el ser concreto»; *izanide*, *izakide* «consustancial
—gleichsein— ómo-óusios»; *izapekide*? «consustancial»; *izape*? «sustan-
cia»; *izansuzter*, *izanerro*; *zera*, *zerkuna*, *zerkuntza* «esencia»; *izangai*

«posible»; *gertagiñ*, *gertaburu* «causa»; *etorburu* «principio»; *bakoya* «individuo»; *bakoitasuna* «subsistencia»; *bakoitza*, *bakoitzasuna* (berebat); *egimen* «potencia activa»; *armen* «potencia pasiva»; *alde artuta* «absoluto»; *utsik artuta*; *formalgaya*, *materialgaya* «parte cuestión formal, parte material».

Oarrak: Ingelerazko Iztegiak bitariko itzak ekartzen ditu naastuta, sajon errotiko itzak eta latel errotikoak. Euskal itzak eta erdel itzak talde bitan jarri litezke. Euskal Erriko zokoetan oraindik itz aunitz dira. Euskaltzaindiak eskatu bear luke, beregana edonundik batutakoak bialtzeko. Erronkari'n, adbz. esaten dute *zabalko* «descansillo de la escalera»; *olastazale* «pegador»; *kala xin*, *kala gau*; Arrasate'n *albitsa* «belarlatza»; ta abar. Onenbestez bukatzen det.

Beste oar bat: Laisterka ari naiz eta zati batzuek ez ditut astiro ta luzeago azaldu. Antxiñako garbizaleek utsik egin ba'zuten bere bidean, alere sayaldi bat izan zala, lehengo sayaketa bat egin zutela, gogoan artu bear litzake. Ayen yoran bizia, ta adorea, ta pizkunderako izan zuten arnasa ta giarra oso osorik ontzat artu bearko genuke. Nire gorantzi miñenak gure aurretiko euskal Kulturabidearen langilleei, ta batez ere, Arana Goiri martiriari ta bere ikasleei.

BARANDIARAN'dar GAIZKA jl.

BATASUNERAKO URHATSAK, EUSKAL - ANALPHABETISMUA TA KULTUR-HIZTEGIA

Lojendio, Mitxelena, Villasante, ta beste jaun agurgarri batzuen azken orduko eskariei ezetz esan ezinik, nere iritziz beranduegi bazan ere, egun gutti dirala hasi naiz zerbait idazten, beste zereginiek uzten didaten huts-unetan, batzar huntan irakurteko. Denbora labur laburragaz hasten naiz ba ideia batzu azaletik aztertu nahirik.